

ОНТОЛОГІЯ ПРАВА

Гвоздік О. І.,
начальник кафедри філософії права
та юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ, доктор
філософських наук, професор

БУТТЄВІ ОСНОВИ ПРАВА В ЛОГІКО-СТАТИСТИЧНОМУ ВИМІРІ

Обґрунтовано значущість застосування статистичного підходу до аналізу онтологічних чинників, що впливають на специфіку системи правового регулювання суспільних відносин. Продемонстровано наявність логічних залежностей між кількісними параметрами потенційної конфліктності таких відносин і деякими ключовими характеристиками їх нормативізації.

Ключові слова: онтологічні основи права, конфлікт суб'єктивних інтересів, статистичний підхід до права, логіко-ймовірнісні виміри ефективності правового регулювання.

Обоснована значимость применения статистического подхода к анализу онтологических факторов, влияющих на специфику системы правового регулирования общественных отношений. Продемонстрировано наличие логических зависимостей между количественными параметрами потенциальной конфликтности таких отношений и некоторыми ключевыми характеристиками их нормативизации.

Ключевые слова: онтологические основы права, конфликт субъективных интересов, статистический подход к праву, логико-вероятностные измерения эффективности правового регулирования.

The article deals with the argumentation of the value of analyzing the ontological factors, on which depend the specifics of legal regulation of social relations, on the base of statistical approach. Particularly, there's demonstrated the presence of logical links between parameters of potential conflicts in such relations and some key characteristics of their normativization.

Keywords: ontological foundations of law, conflict of subjective interests, statistical approach to the law, probability-logical dimensions of legal regulation's efficiency.

Питання про онтологічні витоки права є, як відомо, однією з фундаментальних та неминущих проблем теоретичного правознавства. Тож будь-які парадигмальні зміни в контексті останнього завжди корелюють з відповідними змінами у методології вирішення цього питання.

Загалом, його зміст полягає у встановленні певних залежностей між структурно-організаційними характеристиками буття соціуму, в надрах якого формується й функціонує система нормативно-правового регулювання суспільних відносин, та деонтологічною специфікою такої системи. Іншими словами, йдеться про узгодження нормативних основ права з тими об'єктивними умовами, від врахування яких в процесі правотворчої діяльності суттєво залежить виправданість втіленої у юридичному законі суб'єктивної волі законодавця. Адже «конкретна життєва ситуація, яку розв'язує право, є його онтологічним підґрунтям. Без того простору відносин, які потребують правового впорядкування, будь-яке право є правилами «Утопії» Т. Мора, які співвідносилися не з правопорядком, а з вигаданим ідеальним світом. Але право ніколи не існує як чиста ідея, сутність, яка немовби «парить» у якомусь просторі. Онтологічно ідея права завжди пов'язана з існуванням у світі, в якому на основі права створюється правопорядок, і розглядати буття права, не беручи до уваги його зв'язків з цим правопорядком, настільки ж утопічно в найточнішому сенсі цього слова. Саме тому осягнення існування права можливе лише за умови одночасного врахування умов його буття у світі» [2, с. 25].

В силу відзначеного вище фундаментального (для філософсько-правових досліджень) характеру проблеми онтологічних підвалин права, вона завжди посідала одне з чільних місць в системі таких досліджень. При цьому будь-які парадигмальні зміни у поглядах на домінуючі чинники правової нормативності супроводжуються дивергенцією різноманітних альтернативних підходів до її обґрунтування: об'єктивістських та суб'єктивістських, релігійно-догматичних та натуралістських, морально-ціннісних та політико-економічних тощо. В результаті доводиться стикатися з численними теоретико-методологічними суперечностями, вирішення яких потребує звернення до первинних буттєвих витоків нормативізації людських стосунків.

З огляду на викладене, головною метою даної статті є формулювання низки пропозицій щодо удосконалення методології дослідження елементарних – найпростіших та найглибших – основ, на базі яких генерується нормативність людських відносин взагалі та правовідносин зокрема. Йдеться про поглиблене вивчення того «мікросвіту» взаємодій між окремими «атомарними суб'єктами», де складаються первинні статистичні підвалини правової «макросистемності».

Мотиви обрання саме такого аспекту аналізу стають цілком зрозумілими, якщо пригадати, наприклад, який велетенський прорив у теоретичному природознавстві та науковій картині світу був спричинений свого часу здобутками у галузі започаткованої Л. Больцманом статистичної фізики, що ґрунтується на ідеї логічного

«зведення» параметрів будь-якого макрооб'єкта до логіко-імовірнісних залежностей сукупної поведінки його елементів на мікрорівні. Адже, попри хаотичний та непрогнозовний характер індивідуальної поведінки таких елементів, із збільшенням їх числа пропорційно зменшується імовірність відхилення загального стану системи від середньостатистичних параметрів. Тим самим уможлиблюється опис динаміки цієї системи низкою закономірних рівнянь, на підставі яких її потенційні стани стають передбачуваними. Це пояснюється тими обставинами, що в процесі взаємодії такі елементи, з одного боку, обмежують ступені динамічної свободи один одного, а з іншого – взаємно компенсують відхилення координат своїх динамічних траєкторій від найбільш імовірних середніх величин. Тобто за таких умов вступає в силу так званий закон великих чисел, згідно з яким мірою збільшення числа взаємодіючих елементів будь-якої відносно замкненої системи зростає ступінь прогнозованості процесів, що здійснюються у її межах.

Подібним чином, на основі аналізу елементарних міжсуб'єктних взаємодій у системі суспільних відносин стають пояснюваними принципові механізми формування та розвитку правової нормативності. Справді, будь-які інститути та норми права генеруються й еволюціонують як засоби врегулювання буттєвих ситуацій, що відзначаються зіткненням конкуруючих суб'єктивних інтересів, а тому вже у самих своїх основах право є похідним від умов створення й загострення конфліктності у людських відносинах. Як слушно зауважував з цього приводу ще Є. Ерліх, «існування й зміст правового положення залежить від суспільства. Воно не може виникнути до того, як у суспільстві не виникнуть інститути, яких це стосується, а його зміст береться із рішень про конфлікт інтересів... Подібно до цього, й право в цілому проголошується після того, як конфлікт інтересів у суспільстві настільки загострився, що втручання держави є неминучим... Якщо ж умови щодо цього положення втрачають силу, якщо конфлікти інтересу, яких це стосується, не повторюються, то правове положення стає мертвою буквою, – навіть якщо не оголошено про його відміну» [1, с. 166].

Зрозуміло, що у тих випадках, коли сфери суб'єктивних інтересів не пересікаються і, відповідно, не мають місця які-небудь колізії між ними, не виникає потреба у правовій регламентації відносин між такими суб'єктами. У разі ж наявності міжсуб'єктної «інтерференції інтересів» створюється можливість їх конфліктності (тут йдеться саме про *можливість*, а не про *необхідність*, оскільки аж ніяк не завжди «зони перерізу» запитів різних суб'єктів передбачають конфронтацію інтересів, а не їхню співнаправленість). Якщо ж у таких «зонах» суб'єктивні запити виявляються конкуруючими, то кожна із сторін відносин щодо здійснення даних запитів з цілком об'єктивних причин постає перед наступним «онтологічним вибором»: або ігнорувати зовнішню реакцію на своє вторгнення у сферу інтересів інших сторін і тим самим піти на загострення відносин з ними, піддаючи ризику можливість вільної реалізації власних інтересів; або нормативно узгодити ці відносини у напрямку такого синхронного взаємообмеження сфер індивідуально-суб'єктивного впливу, котре дозволяло б виключити перехрещування обсягів «дозволеної свободи» різних суб'єктів. Саме тому, повсюди, де

зустрічаються ті чи інші форми суспільного буття, там неодмінно доводиться стикатися з нормативністю відносин: «суспільство є структурою смислоорієнтованих дій; структурою, при виникненні якої норми відіграють ключову роль» [3, с. 192].

Так само, як хаотична динаміка окремих атомів та молекул рідини змінюється у фазових переходах на її кристалічне упорядкування при охолодженні до температури замерзання (оскільки при цьому збільшується щільність їхньої взаємодії з відповідним взаємообмеженням ступенів їх динамічної свободи, а також зменшується радіус їхнього відхилення від осей динамічної рівноваги), із характерним для цивілізованих форм суспільства зростанням рівня концентрації людських відносин (з відповідним ущільненням міжсуб'єктних контактів) підвищується ймовірність та «онтологічна мотивація» нормативного упорядкування цих відносин.

Очевидно, що у будь-якій специфікованій сфері відносин (щодо певних цінностей, ресурсів, благ тощо) згадана мотивація є пропорційною коефіцієнтові конфліктогенності (K_c) міжсуб'єктних стосунків в межах певного соціуму чи якої-небудь з його підсистем. Значення цього коефіцієнта можна задати через відношення суми перерізів обсягів суб'єктивних запитів (стосовно того чи іншого різновиду значущих у контексті даного соціуму очікувань) до загальної суми таких обсягів.

Нехай, наприклад, ми маємо соціальну підсистему ζ , всередині якої n її представників здійснюють певні суб'єктивні інтереси щодо об'єктної сфери o у відповідних обсягових діапазонах: $D(S^o_1), D(S^o_2), \dots, D(S^o_n)$. Тоді загальний коефіцієнт конфліктогенності розглядуваних відносин в межах даної підсистеми становитиме:

$$K^o_{\zeta} = \frac{\sum_{i=1, i \neq j}^n D(S^o_i) \cap D(S^o_j)}{\sum_{i=1}^n D(S^o_i)} \quad (1)$$

Значення K^o_{ζ} коливатиметься в інтервалі від 0 до 1 і символізуватиме міру «напруженості» аналізованого виду відносин в соціумі ζ (визначувану у вигляді «питомої ваги» конкуруючих інтересів у конкретно взятій предметній області серед загального обсягу суб'єктивних запитів учасників даних відносин). $K^o_{\zeta} = 0$, якщо жодна пара таких суб'єктивно-запитних діапазонів не перехрещується (тоді чисельник дробу вищенаведеної формули дорівнюватиме 0, що надаватиме мінімального значення K^o_{ζ}). У разі ж повного співпадання об'єктних сфер реалізації розглядуваного типу інтересів усіх представників ζ , величина K^o_{ζ} набудатиме свого екстремального значення (1), оскільки при цьому чисельник та знаменник згаданого дробу зрівняються.

Звичайно ж, при великій чисельності представників досліджуваних спільнот обчислення такого коефіцієнта стає доволі ускладненим. Тож це завдання може бути суттєво спрощеним, якщо вдається до оперування

середньостатистичними даними стосовно обсягу суб'єктивних запитів по відношенню до об'єктної сфери o ($D_a(S^o)$), а також щодо середньої величини перехреснування таких запитів $D(S_i^o) \cap_a D(S_j^o)$. Таким чином, вищенаведене рівняння (1) можна перетворити у наступне:

$$K_c^o = \frac{D(S_i^o) \cap_a D(S_j^o)}{D_a(S^o)} \quad (2)$$

При цьому із збільшенням розміру вибірки, на основі якої встановлюватимуться згадані середньостатистичні дані, розбіжності між результатами обчислень K_c^o за рівняннями (1) та (2) нівелюватимуться. Адже, за законом великих чисел, чим більшим є число взаємодіючих елементів системи, тим у більшій мірі параметричні характеристики останньої наближаються до середніх імовірнісних значень.

Очевидно, що на множині можливих значень K_c^o , які визначаються в інтервалі $[0; 1]$, існуватиме деяка критична величина κ , з досягненням якої конфліктність міжсуб'єктних відносин перестає бути врегульовуваною без посередництва правової системи. Тобто при $K_c^o < \kappa$ ці відносини не потребуватимуть офіційного юридичного унормування та забезпечення відповідними правовими інституціями, оскільки вони цілком ефективно регулюватимуться засобами моральної чи іншої (родинної, корпоративної, професійно-етичної тощо) нормативності. Однак за умови, якщо $K_c^o \geq \kappa$, з'являтиметься та відчутно зростатиме потреба у правовому регулюванні даних відносин.

Зрозуміло також, що значення κ не може бути універсальним (тобто єдиним для усіх видів відносин), оскільки кожен різновид конфліктності суб'єктивних запитів та інтересів відзначається певною специфікою, пов'язаною з умовами, засобами, можливостями вирішення конфліктних ситуацій, ресурсами задоволення потреб претендентів тощо. Тому для кожного з видів таких відносин значення розглядуваної критичної величини має встановлюватися емпірично шляхом порівняльно-статистичних досліджень залежності між рівнем конфліктності відповідних відносин та можливостями їх регулювання на рівні громадської самоорганізації, тобто за межами державно-правової системи.

Варто зауважити, що обчислення значення K_c^o дозволяє визначити лише загальний показник рівня конфліктності щодо об'єктної сфери o в межах «соціального ареалу» c . Однак при цьому треба також враховувати й те, що у різних «точкових» ситуаціях таких ареалів рівень напруженості відносин між конкуруючими сторонами може бути істотно відмінним. Іншими словами, в межах однієї й тієї ж «зони конфліктності» відносин рівень їхньої напруженості зазвичай розподіляється нерівномірно (вже хоча б через кількісні та якісні розбіжності у інтересах і претензіях різних суб'єктів, що, відповідно, призводить до значних варіацій в плані їхнього колізійного

перехрещування). Якщо, скажімо, подати графічно діапазони суб'єктивних запитів деякого числа учасників відносин у вигляді кругів різних діаметрів (відповідно до широти кожного з таких діапазонів) так, що ці круги утворюватимуть підмножини, локалізовані в межах певної більш широкої області, то у різних точках останньої кількість взаємно перехрещуваних таких кругів, імовірноше за все, не буде однаковою.

Загалом же у кожній ситуації міжсуб'єктивних відносин, де пересікаються інтереси n їхніх учасників, число потенційних запитних зіткнень (Q) буде еквівалентним кількості можливих комбінаційних пар (діад), утворюваних на множині n . Тобто,

$$Q = \frac{n(n-1)}{2}, \quad (3)$$

оскільки запити кожного з n учасників даних відносин можуть пересікатися з інтересами будь-якого з решти $n-1$ їх учасників; при цьому стосунки $S_i - S_j$ та $S_j - S_i$ відноситимуться до однієї діади, тому для визначення кількості можливих діад Q комбінаторне число $n(n-1)$ у рівнянні (3) треба поділити на 2.

Із зростанням значення Q зростає, відповідно, значущість нормативного регулювання міжособових відносин: адже чим більшим є число попарних зіткнень суб'єктивних запитів, тим гострішою стає проблема врегулювання відносин щодо їх реалізації. До того ж, варто зауважити, що ця залежність має навіть не геометрично-прогресивний, а степеневий характер. Якщо, наприклад, число конфліктуючих запитів n стосовно певної об'єктної сфери o зростає у k разів, то показник Q

$$\frac{k \cdot n (k \cdot n - 1)}{n (n - 1)} = \frac{k^2 n - k}{n - 1}$$

збільшиться в

Це означає, що, мірою підвищення значення n , будь-яке подальше його зростання у k разів буде пов'язане з низхідним асимптотичним прагненням коефіцієнта росту напруженості відносин у розглядуваній об'єктній сфері до значення k^2 .

Тобто, при збільшенні «людського ресурсу» забезпечення умов реалізації суб'єктивних інтересів у k разів, принаймні у k^2 разів зростає рівень потенційної конфліктності у даному «інтерактивному ареалі» (оскільки людський індивід є одночасно і виробником соціальних можливостей щодо згаданої реалізації, і їх споживачем, претендуючи при цьому на результати не лише власної діяльності). Логічним наслідком даної залежності є наявність певної критичної «межі росту», за якою починається регрес функціональної ефективності правового регулювання міжсуб'єктивних відносин. Це пояснюється вже навіть тією обставиною, що труднощі й перешкоди на шляху останнього зростають значно швидше (причому у квадратичній залежності) за масштабі підвищення рівня щільності міжлюдських відносин. Параметри такої межі, звичайно ж, є дуже варіативними. Вони залежать від специфіки

регульованих відносин, природних та соціальних можливостей їх врегулювання тощо, а тому визначаються емпірико-статистичними методами. Значущість даних параметрів полягає у тому, що з ними корелюють об'єктивні критерії оптимізації ранжирування предметних сфер правової нормативності та їх узгодження з ефективним розподілом сил та ресурсів у системі суспільних відносин.

Йдеться про те, що у зонах підвищеної конфліктності таких відносин посилюється «онтологічна схильність» їх диверсифікації на відносно автономні підсистеми, в межах кожної з яких відносини стають менш конфліктними та більш регульованими (через розмежування груп суб'єктів з різноспрямованими інтересами та внутрішньогрупову консолідацію носіїв співнаправлених запитів). Тож, якщо нормативні основи правового регулювання не будуть узгоджені з даними тенденціями, то у цих інтерактивних зонах зростатиме конфліктність між установками індивідуально-суб'єктивної правосвідомості та офіційним юридичним законом. Типовими прикладами такої конфліктності є різного роду «сепаратистські» настрої, що стають результатом неузгодженості між національною та регіональною політикою, між загальносуспільними та груповими інтересами тощо.

Неважко помітити, що за подібними принципами й механізмами згадана диверсифікація здійснюється на усіх рівнях суспільних відносин. Аналогічно тому, як в межах тієї чи іншої суспільної групи вирізняються певні поєднані якими-небудь спільними інтересами більш дрібні («видові») підгрупи, що можуть конфліктувати між собою, так само розгортаються відносини між групами «родового» рангу в системі вищевисхідних форм суспільного порядку і т.д. При цьому логіка самоорганізації будь-якого соціуму передбачає синхронність дивергентних процесів як на внутрішньосистемному рівні (тобто всередині розглядуваного соціуму, де ці процеси сягають «вглиб» аж до рівня індивідуально-суб'єктивних відносин), так і на зовнішньосистемному (по відношенню до альтернативних соціальних утворень у більш широкій системі суспільного оточення, аж до глобального її рівня). Головним же завданням правового регулювання як такого є пошук оптимальних шляхів зрівноваження згаданих дивергентних тенденцій нормативними засобами, зорієнтованими на інтегрування суспільства у своєрідне «дискретне ціле», що гармонійно поєднує різні модули людського буття. Відповідно, системна організація такого регулювання має своєчасно реагувати на описану структурно-ієрархічну динаміку суспільних відносин, беручи до уваги також статистично-імовірнісні показники потенційної конфліктності, очікуваної на кожному з рівнів даної ієрархії (адже від цих показників залежить ступінь «жорсткості» нормативно-правової регламентації міжсуб'єктних стосунків).

Ведучи мову про методіку визначення згаданих показників, вбачається за доцільне виходити з того, що апріорна імовірність зіткнення інтересів деяких суспільних груп А і В може бути обчислена за наступною формулою: $P(A \cap B) = P(A) \cdot P(B)$, де ця імовірність інтерпретується як відносна частота випадків, що потрапляють у зону

перерізу сфер здійснення запитів представників обох цих груп, і визначається як добуток імовірностей настання ситуації, у яких реалізуються інтереси кожної групи зокрема. Значення таких імовірностей знаходяться шляхом узагальнення результатів статистично-вибіркових досліджень.

Окрім того, оскільки між деонтологічним змістом права та онтологією суспільних відносин не існує взаємнооднозначного зв'язку (адже подібні конфліктні ситуації та суперечності суспільного буття можуть вирішуватися досить відмінними шляхами й засобами), то при визначенні нормативних основ правового регулювання можливості застосування класичної дедуктивної логіки є надто вузькими. Тож і у даному аспекті зростає значущість логіко-статистичного підходу до оцінки ступенів виправданості тих чи інших законодавчих ініціатив з позиції імовірнісних параметрів очікуваного впливу їх потенційної реалізації на динаміку рівня конфліктності у відповідній сфері відносин. Зокрема, наприклад, в руслі компаративного аналізу дієвості чинного законодавства та можливих варіантів його подальшого удосконалення можна вдатися до порівняння значень так званої «логічної» (або ж «умовної») імовірності врегулювання конфліктності певних відносин при відповідному варіанті нормативізації їх здійснення. Адже за своїм сутнісним змістом згадана імовірність являє собою міру залежності якого-небудь очікуваного наслідку (події, ситуації, ефекту тощо) від певних гіпотетичних умов. В контексті логіко-імовірнісних числень вона має наступну символічну репрезентацію: $P(A/B)$, що означає імовірність настання A за умови B .

У плані розглядуваного питання, якщо, наприклад, значення імовірності редукції конфліктності у деякій сфері відносин за умови їх регулювання на підставі норми N_2 буде вищим, аніж за умови чинності норми N_1 (тобто $P(C_R/N_2) > P(C_R/N_1)$), то, з цієї точки зору, норму N_2 можна вважати преферентнішою за норму N_1 . В основу методики встановлення таких значень можуть бути покладені теореми Бейеса та методи статистико-індуктивних узагальнень. І хоча далеко не у будь-якому випадку існує можливість точного їх визначення, однак, на базі згаданих методологічних засобів практично завжди можна обґрунтовано встановити кількісний баланс між цими значеннями (тобто з'ясувати, яке з них буде більшим, а яке – меншим). Тож описаний підхід дозволяє аргументувати як доцільність (чи, навпаки, недоречність) здійснення реформувань чинного законодавства у тому чи іншому напрямку, так і критично співвіднести між собою альтернативні версії такого реформування з метою виявлення серед них найбільш ефективної з точки зору врегулювання відповідних правовідносин.

Таким чином, наведені міркування схилають до висновку про те, що при дослідженні проблематики, пов'язаної з буттєвою обумовленістю функціональних характеристик права, доволі значущим є застосування логіко-статистичного підходу. При цьому встановлюється логічна кореляція між «макросистемними» властивостями правового регулювання та тим своєрідним «мікросвітом» міжособових відносин, з якого виростає і на який, врешті-решт, спрямовується регулятивна дія права.

В межах даного підходу, зокрема, відкриваються широкі можливості як у плані виявлення джерел онтологічної зумовленості генези правових інститутів та норм в інтерактивному середовищі зіткнення різноманітних суб'єктивних запитів, так і оцінювання ступенів конфліктності відносин щодо реалізації таких запитів, дієвості правових засобів врегулювання цих відносин, преферентності одних нормативних положень перед іншими їх «конкуруючими версіями» тощо.

Нарешті, варто відзначити, що досліджувані у такий спосіб буттєві основи права виявляють «онтологічну схильність» до актуалізації нормативного сприяння розширенню діапазону суспільно-значущих цінностей, котрими визначаються суб'єктивні інтереси, а також культивуванню толерантного ставлення до виявів «іншості» у таких цінностях та інтересах (якщо, звичайно, їх реалізація не шкодить природному й суспільному оточенню). Адже, як переконає логіко-статистичний аналіз міжсуб'єктних відносин, за цих умов знижується імовірність виникнення конфліктів між їхніми учасниками (в силу зменшення «питомої ваги» зон перехрещування запитів на тлі загальної сфери поширення людських інтересів, а також через нівелювання ворожості до «іншого») і, відповідно, полегшується їх нормативно-правового врегулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ерліх Є. Соціологія права / Є. Ерліх // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. III. – № 1-2. – С. 161-167.
2. Стовба О. В. Буття права у правовій ситуації як онтологічна засада верховенства права / О. В. Стовба // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. III. – № 1-2. – С. 24-31.
3. Циппеліус Р. Філософія права / Р. Циппеліус. – К. : Тандем, 2000. – 290 с.